

Article Type: Research paper

Iraq's Position in Iran's Neighborhood Policy: Primacy or Priority?

Mohammad Houshisadat¹, *Ali Shamsabadi²

1. Academic Staff of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran

2. Ph.D. Candidate, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran

Article Info.

Received: 2025/2/15

Accepted: 2025/5/26

Available Online: 2025/6/10

Keywords:

Iran, Iraq, neighborhood policy, priority, primacy, geopolitics, geo-economics, geo-culture, and geo-strategy.

* Corresponding Author:

Ali Shamsabadi

Address: Ph.D. Candidate, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran.

E-mail:

shamsabadia70@gmail.com

Abstract

Iran shares maritime and land borders with 15 countries, placing it among the top five countries in the world with the most neighbors. Among these neighbors, Iraq stands out as a country that should be prioritized in Iran's foreign policy and has the potential to become the top priority in Iran's neighborhood policy. Throughout history, the territory of Iraq has been part of the political geography (Iran-zamin) and later the cultural geography (Iran-shahr) of Iran. Currently, Iraq falls within the framework of Iran's peripheral economic and security geography. The main question addressed in this article is: "How does Iraq's position in Iran's neighborhood policy shift from a priority to the top priority?" This hypothesis will be tested during the research process using data gathered from field observations and library studies conducted by the authors. In this study, four key geopolitical, geo-economic, geo-cultural, and geo-strategic indicators, along with 18 sub-indicators, are extracted. Based on these, Iraq's position in the ranking of Iran's neighboring countries will be examined.

How to Site:

Houshisadat, S. M. and Shamsabadi, A. (2025). Iraq's Position in Iran's Neighborhood Policy: Primacy or Priority? *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 7(1), 325-378.

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Iranian Association of Geopolitics. This article is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران: اولیت یا اولویت؟

سید محمد هوشی سادات^۱، * علی شمس آبادی^۲

۱. استادیار مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۲. دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۲۷ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۰۵ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار: ۲۰ خرداد ۱۴۰۴

چکیده

ایران با ۱۵ کشور مرزهای دریایی و خشکی دارد که از این حیث در دسته پنجم کشورهای با همسایگان زیاد در جهان قرار می‌گیرد. در میان این همسایگان، عراق به‌عنوان کشوری که باید در اولویت سیاست خارجی ایران قرار داشته باشد، قابلیت رسیدن به اولیت در سیاست همسایگی ایران را دارد. سرزمین عراق در طول تاریخ، بخشی از جغرافیای سیاسی ایران زمین و سپس جغرافیای فرهنگی ایران شهر بوده و در حال حاضر این کشور در چهارچوب جغرافیای پیرامونی اقتصادی و امنیتی ایران قرار می‌گیرد. مسئله اصلی مقاله این است که «چگونه جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران از اولویت به اولیت تغییر می‌یابد؟» این فرضیه طی فرایند تحقیق با داده‌هایی که حاصل مشاهدات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای نویسندگان است، مورد آزمون قرار خواهد گرفت. طی این پژوهش، شاخص‌های چهارگانه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک به‌همراه ۱۸ زیرشاخص استخراج شده و براساس آن‌ها جایگاه عراق در رده‌بندی کشورهای همسایه ایران بررسی می‌شود.

کلیدواژه‌ها:

ایران، عراق، سیاست همسایگی، اولویت، اولیت، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک.

* نویسنده مسئول:

علی شمس آبادی

نشانی: دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
پست الکترونیک:
shamsabadia70@gmail.com

استناد به این مقاله:

هوشی سادات، سید محمد و شمس آبادی، علی. (۱۴۰۴). جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران: اولیت یا اولویت؟. مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۱۷(۱)، ۳۵۲-۳۷۸.

۱. مقدمه

مجاورت جغرافیایی بستری برای تعاملات، تأثیرگذاری‌های متقابل و وابستگی میان واحدهای سیاسی ایجاد می‌کند که می‌تواند به همکاری، همگرایی یا واگرایی منجر شود. تاریخ روابط بین‌الملل نشان می‌دهد که همسایگان، به واسطه جبر جغرافیا، نخستین حوزه تعامل یا تقابل بینادولتی بوده‌اند. پیوندهای تاریخی میان ساکنان دو سوی مرزها، سرایت‌پذیری روندهای اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، سیاسی و امنیتی را تسهیل می‌کند؛ بر همین اساس می‌توان مدعی بود "همسایگان" در سیاست خارجی هر دولتی از اولویت‌ها هستند، اما روند تاریخ نشان داده که لزوماً در اولیت (اولویت نخست) بودن شماری یا یکی از آن‌ها اتفاق نظر وجود ندارد.

ایران با موقعیت راهبردی خود در قلب غرب آسیا، با ۱۵ کشور هم‌مرز است: پنج کشور در شمال (ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان و از طریق دریای کاسپین، قزاقستان و روسیه)، دو کشور در شرق (افغانستان و پاکستان)، دو کشور در غرب (ترکیه و عراق) و شش کشور در جنوب (عمان، امارات، قطر، بحرین، عربستان و کویت) که از طریق خلیج فارس و دریای عمان با ایران ارتباط دارند. ایران بیش از ۶۰۰۰ کیلومتر مرز زمینی و ۲۷۰۰ کیلومتر مرز دریایی دارد؛ از نظر تعداد همسایگان، ایران که با ۷ کشور مرز خشکی دارد، در دسته پنجم جهان قرار می‌گیرد. براین اساس، گزاره "همسایگان" در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به صورت مفهومی نسبتاً گسترده و متنوع درمی‌آید که تعامل با آن نیازمند ژرفاندیشی مضاعف است؛ طی این مسیر نیز یافتن دولت اول در این مجموعه اولویت‌دار، دستاورد مهمی است که مقاله حاضر بدان اهتمام دارد.

به عبارتی دیگر، در سایه فراز و فرودهای سیاست خارجی ایران که مسلماً بخش بزرگ آن تحت تأثیر معادلات محیط پیرامونی بوده، همواره همسایگان مورد توجه تصمیم‌گیرندگان حکومت‌های مختلف ایرانی بوده‌اند؛ اولویت "همسایگان" در سیاست خارجی ایران، اگرچه از منظر ادبیات سیاسی و به صورت صریح و رسمی، مسئله‌ای تقریباً نو و مربوط به کمتر از یک دهه اخیر است؛ واقعیتی است که خواه ناخواه در مجرای دیپلماسی ایران از دیرباز جریان داشته است. حال که سیر تطور ادبیات سیاسی موجود در ایران توجه بیشتری به واقعیت تاریخی اولویت همسایگان در سیاست خارجی کشور دارد، این افق بایستی ترسیم شود که آیا می‌توان رتبه‌بندی درونی در میان این دسته از کشورها که "اولویت" دارند، مشخص کرد؟ مقاله پیش رو

درواقع با همین هدف شاخص‌های ژئوپلیتیک، ژئوکانومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک روابط با کشورهای همسایه را بررسی کرده تا نشان دهد کدام کشور به صورت کلی، در میان همسایگان ایران، مهم‌ترین است یا به عبارتی "اولیت" دارد.

این تحقیق در مرحله گردآوری داده‌ها از منابع اولیه شامل مشاهده و حضور نویسندگان در بستر اجتماعی هر دو کشور، مصاحبه‌های میدانی با متخصصان به صورت میدانی و اسناد به شکل کتابخانه‌ای و منابع ثانویه شامل کتاب‌ها، مقالات و گزارش‌های فارسی، عربی و انگلیسی بهره گرفته است. در مرحله داوری داده‌ها نیز از روش استدلال قیاسی - استقرایی با رویکرد توصیفی - تبیینی استفاده شده است. (Houshisadar, 2020:99)

مقاله حاضر از یک مقدمه و سه بخش اصلی تشکیل شده که در نهایت به نتیجه‌گیری منتهی می‌شود. بخش نخست به مرور ادبیات عمومی و انتقادی این حوزه اختصاص دارد. در بخش دوم چهارچوب مفهومی سیاست همسایگی و مفهوم جدید «اولیت در سیاست همسایگی» از منظر واژه‌شناسی بررسی می‌شود. بخش سوم به دو موضوع «اهمیت جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی عراق» و «اولویت یا اولیت عراق در سیاست همسایگی ایران» می‌پردازد. نتیجه‌گیری نیز یافته‌های پژوهش را تحلیل و در راستای آزمون فرضیه طبقه‌بندی می‌کند.

۲. ادبیات تحقیق و بیان مسئله

مقاله حاضر برای بررسی موضوع و تقویت درک علمی، ادبیات تحقیق را در دو بخش عمومی و انتقادی بررسی می‌کند. در بخش ادبیات عمومی، بر اهمیت عراق در سیاست همسایگی ایران و در بخش انتقادی بر اولویت یا اولیت آن متمرکز شده است.

آندرو فیلیبرت در کتاب «عراق: قدرت، موسسات و هویت‌ها» (۲۰۲۳) بر نقش عراق در غرب آسیا و روابط آن با برخی کشورهای عربی و قدرت‌های جهانی تمرکز دارد، در حالی که فصل چهارم کتاب «روابط منطقه‌ای ایران: تاریخی از دوره باستان تا جمهوری اسلامی» (۲۰۲۱) نوشته سید محمد هوشی سادات، جایگاه عراق را در حوزه سیاست خارجی ایران، به ویژه از زمان استقلال آن، در کنار دیگر کشورهای منطقه تجزیه و تحلیل می‌کند. وی در گفتارهای ۹ و ۱۱ اثر دیگر خود به نام «دیالکتیک ایرانی: تاریخ تحلیلی روابط خارجی ایران در غرب آسیا» (۱۳۹۸) روندهای همگرایی و واگرایی در روابط ایران و عراق را در سه دوره پهلوی اول و دوم و سپس

جمهوری اسلامی بررسی و تأکید می‌کند که عراق از ۲۰۰۳ در اولویت سیاست همسایگی ایران قرار گرفته است.

کتاب «ویرانی دروازه شرقی» نوشته وفیق السامرائی (۱۳۹۸) به بیان مجموعه‌ای از پرونده‌های مورد اهتمام ایران و عراق در فاصله زمانی سال‌های ۱۹۷۹ تا ۱۹۹۶ می‌پردازد. کتاب «تحولات عراق و سیاست و قدرت شیعیان منطقه خلیج فارس» (۱۳۹۶) نوشته سمیه خرد فلاح، ضمن بررسی میزان اثرگذاری تحولات عراق بر دیگر کشورهای حوزه خلیج فارس، راهکارهای پیشروی ایران برای تعامل با عراق نوین و حل چالش‌ها را پیشنهاد می‌دهد. کتاب «سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران» (۱۴۰۲) تألیف ابوذر گوهری مقدم و داوود کریمی پور با یک بررسی تاریخی و ورود به دوره معاصر، سیاست همسایگی نوین ایران را یک مؤلفه جدایی‌ناپذیر از سیاست خارجی این کشور می‌دانند و بر ارتقای روابط اقتصادی و بازرگانی تأکید دارد، در حالی که کتاب «سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران: بایسته‌ها و الزامات» (۱۴۰۰) با ویرایش عابد اکبری و مهدی میرمحمدی، بر سیاست همسایگی امنیت‌پایه بدون حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای تأکید می‌کند.

گزارش اندیشکده رند با عنوان «تأثیر عراق؛ غرب آسیا پس از جنگ عراق» (۲۰۱۰) به نفوذ ایران در عراق می‌پردازد، اما نقش فرهنگی آن را نادیده می‌گیرد. در نهایت، فصل چهارم پایان‌نامه تهیه‌شده در دانشگاه شیراز با عنوان «جایگاه عراق در تعارضات غرب آسیای تهران و واشنگتن» (۱۳۹۳) نوشته کاظم عالی بیگی، عراق را به‌عنوان پیوندی حیاتی میان شامات و خلیج فارس معرفی کرده و تأکید دارد که این موقعیت، حساسیت قدرت‌های جهانی را نسبت به آن افزایش داده است.

مرور ادبیات تحقیق نشان می‌دهد که علی‌رغم تعدد آثار مرتبط با عراق، این کشور اغلب به‌عنوان کنشگری تأثیرپذیر، به‌ویژه در ابعاد انرژی و امنیتی، معرفی شده است. این در حالی است که مجموعه‌ای از مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک، عراق را به بازیگری محوری در غرب آسیا تبدیل کرده‌اند. با این حال، خلأ علمی موجود در ادبیات، تولید نشدن پژوهش‌های جدید درباره جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران از منظر اولویت یا اولیت را نشان می‌دهد. براین اساس، مسئله اصلی مقاله به این صورت تعریف می‌شود: «جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران چگونه از اولویت به اولیت تغییر می‌کند؟» در پاسخ

به این مسئله، فرضیه تحقیق مطرح می‌شود که «بررسی شاخص‌های چهارگانه ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک و ۱۸ زیرشاخص مرتبط نشان می‌دهد که عراق در میان ۱۵ کشور هم‌جوار بحری و بری ایران، نه‌تنها دارای اولویت بلکه دارای اولویت در سیاست همسایگی ایران است» بنابراین متغیر مستقل این فرضیه، جایگاه عراق و متغیر وابسته، سیاست همسایگی ایران خواهد بود.

۳. چهارچوب مفهومی سیاست همسایگی

همسایگی مفهومی برخاسته از جغرافیاست و در روابط و سیاست بین‌الملل، همسایه نخستین واحد تعامل خارجی هر دولت محسوب می‌شود و متغیری اساسی در سیاست خارجی به شمار می‌آید. سیاست خارجی هر کشور از رابطه آن با همسایگان آغاز می‌شود و در چهارچوب روابط بین‌المللی تجلی می‌یابد. (Tahaei & Mousavinia, 2013: 166-168) کشورهای همسایه دو ویژگی اصلی دارند: ۱) اشتراک جغرافیایی و قرابت فیزیکی که به «اصل هم‌جواری» معروف است؛ ۲) تأثیرگذاری متقابل بر سیاست‌ها و تحولات یکدیگر که «اثر همسایه» نامیده می‌شود. (Jamshidi & Nouralivand, 2023: 11)

سیاست همسایگی را می‌توان به‌عنوان برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری از فرصت‌های جغرافیایی و مدیریت تهدیدهای ناشی از آن تعریف کرد. (Sheikholeslami, 2021) با این حال، جهانی شدن و کمرنگ شدن مرزها، تهدیدهای فرامرزی را برجسته‌تر کرده است مانند ارزیابی ایران از امریکا به‌عنوان تهدیدی راهبردی، علی‌رغم عدم همسایگی جغرافیایی. سیاست همسایگی با پذیرش کنشگران دولتی و غیردولتی مجاور، تفاوت‌های بین کشورهای همسایه آبی و خاکی را نیز در مسیر همکاری‌های منطقه‌ای لحاظ می‌کند. (Attina et al., 2004: 11)

پس از جنگ جهانی دوم، معاهدات حسن هم‌جواری برای تقویت همکاری‌های مرزی و سرزمینی میان کشورها منعقد شد، اما در حقوق بین‌الملل مفهوم همسایگی تعریف مشخصی ندارد. در دهه ۱۹۷۰، سازمان ملل قطعنامه‌هایی درباره گسترش حسن هم‌جواری تصویب کرد، اما سیاست همسایگی را به‌طور رسمی تعریف نکرد.

نخستین شکل‌گیری عملی این سیاست را می‌توان در «سیاست همسایه خوب» چین مشاهده کرد که بر رشد اقتصادی بدون تنش متمرکز بود. (Shirgholami, 2022: 53-54) در

سال ۲۰۰۲، ترکیه هم با سیاست «تنش صفر با همسایگان» تلاش کرد اختلافات مرزی را حل کند. (Askerov, 2017: 150) اما اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۴ مفهوم‌سازی رسمی سیاست همسایگی را انجام داد که هدف آن تقویت روابط با کشورهای پیرامونی از طریق توافقات دوجانبه و چندجانبه بود. این سیاست بر ایجاد حلقه‌ای از کشورهای همکار در مرزهای اروپا با ارائه کمک‌های مالی و توسعه همکاری‌های اقتصادی و سیاسی در ازای اجرای اصلاحات اجتماعی و اقتصادی متمرکز شد. (Fact Sheet of European Union, 2017: 2-4)

به دنبال محوریت یافتن یا براساس برخی ارزیابی‌ها، غالب شدن مفهوم سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (Shirgholami, 2022: 50) توسعه نظام دانشی درخصوص این مفهوم ضرورت یافته است. عمده مطالعات آکادمیک و علمی موجود نیز با الگو گرفتن از تجربه اتحادیه اروپا و نظریه‌پردازی و مفهوم‌سازی غربی در این خصوص انجام شده‌اند، اما در این میان می‌توان برخی شاخص‌ها و زیرشاخص‌های بومی را نیز به سیاست همسایگی افزود و مفهوم «اولیت در سیاست همسایگی» ایران را در مورد مطالعاتی عراق فرضیه‌آزمایی کرد.

۳-۱. شاخص‌های اولویت‌بندی سیاست همسایگی

از نگاه نگارندگان این مقاله، مفهوم سیاست همسایگی در روابط بین‌الملل را می‌توان مبتنی بر چهار شاخص استخراج‌شده دانست، مشتمل بر ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک که هر یک از این مؤلفه‌ها شامل زیرشاخص‌هایی است که امکان سنجش و تحلیل جایگاه عراق در سیاست همسایگی ایران را فراهم می‌کند:

۱- ژئوپلیتیک: طول مرزهای جغرافیایی، توپوگرافی، خدشه‌ناپذیری مرزهای آبی و خاکی، عضویت در پیمان‌های دفاعی و امنیتی و حضور در سازمان‌های منطقه‌ای، مجاورت با قدرت‌های برتر و تعاملات دیپلماتیک

۲- ژئواکونومیک: همکاری‌های انرژی، تجارت، ظرفیت‌های ترانزیتی و اتصال به کریدورهای اقتصادی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

۳- ژئوکالچر: اشتراکات دینی- مذهبی، فرهنگی- تمدنی، قومیتی- هویتی، جمعیت و دموگرافی و همکاری‌های علمی.

۴- ژئواستراتژیک: ظرفیت‌های مقاومت، تهدیدات مشترک مانند تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی و قابلیت‌های ضدهژمونیک

تحلیل این شاخص‌ها می‌تواند درک عمیق‌تری از اولویت یا اولیت عراق در سیاست همسایگی ایران ارائه دهد.

پس از تحلیل شاخص‌ها و زیرشاخص‌های بالا، مدل SWOT برای شناسایی و ارزیابی نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها برای تعیین اولویت یا اولیت عراق در سیاست همسایگی ایران به کار گرفته می‌شود. این تحلیل می‌تواند به تدوین گزینه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران نسبت به عراق منجر شود.

مدل SWOT چهار استراتژی کلیدی ارائه می‌دهد:

۱- استراتژی SO (تهاجمی / حداکثری): استفاده از نقاط قوت برای بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌ها. این استراتژی بر توسعه روابط و افزایش مزیت‌های راهبردی استوار است.

۲- استراتژی WO (توسعه‌ای / اصلاحی): بهره‌گیری از فرصت‌ها برای جبران نقاط ضعف. در این حالت، سیاست خارجی تلاش می‌کند از ظرفیت‌های محیطی برای کاهش ضعف‌ها و حتی تبدیل آنها به نقطه قوت استفاده کند.

۳- استراتژی ST (کاهش تهدیدات با نقاط قوت): تکیه بر مزیت‌های موجود برای مقابله با تهدیدات، به‌گونه‌ای که فرصت‌ها به تهدید تبدیل نشوند.

۴- استراتژی WT (دفاعی / حداقلی): تمرکز بر کاهش نقاط ضعف و تهدیدات برای کاهش آسیب‌پذیری. در این حالت، سیاست خارجی راهبردی محافظه‌کارانه و تدافعی اتخاذ می‌کند. (Garner, 2005: 8-15)

کاربرد مدل SWOT در سیاست همسایگی ایران و عراق می‌تواند به شفاف‌سازی مسیرهای بهینه تعاملات و تنظیم رویکردهای دیپلماتیک، اقتصادی و امنیتی منجر شود.

۴. مروری بر پایه‌های اهمیت عراق در نظم بین‌المللی و منطقه‌ای

عراق در شمال غربی خلیج فارس و در مرکز آسیای غربی قرار دارد. این سرزمین از نظر

تاریخی موقعیت برجسته‌ای دارد و از چهار منظر ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک به‌عنوان یکی از کشورهای مهم در نظام بین‌الملل شناخته می‌شود. در طول حدود پنج هزار سال جریان روابط و سیاست خارجی این سرزمین، رویارویی‌های قدرت‌های جهانی در این جغرافیا، به‌ویژه در غرب آسیا، تحت تأثیر همین موقعیت راهبردی بوده است. (Houshisadat, 2022: 33)

۴-۱. ظرفیت‌های ژئوکالچر عراق

اگر بخواهیم با عینک ژئوکالچر به عراق بنگریم، خواهیم دید که سرزمین عراق با تکیه بر موقعیت ممتاز خود، تمدن‌هایی ساخته که شعاع دستاوردهای آن جهان را تحت تأثیر قرار داده است. برای مثال، سیستم آموزش عمومی نخستین بار در تمدن بابل شکل گرفت (Shiera, 1963: 240) و اولین مجموعه فراگیر قوانین در جهان، لوح حمورابی است که در همین تمدن تدوین شد. (Al-Hamdani, 1988: 7-13) جغرافیای سرزمینی عراق کنونی از سال ۵۳۹ پیش از میلاد زمانی که کوروش هخامنشی بابل را فتح کرد تا سال ۶۵۱ میلادی و به مدت نزدیک به ۱۲۰۰ سال، به‌استثنای دوره کوتاهی از حکومت سلوکیان، بخشی از قلمرو ایران محسوب می‌شد. (Parsadoust, 2008: 19) در نیمه اول این دوره، شهر تیسفون، واقع در عراق امروزی، پایتخت ایران‌زمین و قلب ایران‌شهر بود. (Rajabi, 2015: 35) از نظر تاریخی، به‌دلیل موقعیت استراتژیک عراق در مسیر شاهراهی شرق به غرب، تبادل اندیشه‌ها مداوم در آن جریان داشت و از این تبادلات، گنجینه‌ای بزرگ از علوم و مکاتب علمی و مذهبی شکل گرفت.

در دوره اسلامی، عراق با ایفای نقش ایرانیان، مرکزیت تمدنی و علمی خود را بازیافت و در پیشرفت علم نقش برجسته‌ای ایفا کرد، (Houshisadat, 2019: 169-172) به‌طوری‌که بدون دستاوردهای علمی آن، رنسانس و عصر روشنگری در اروپا و مغرب‌زمین ممکن نبود. (Robert-son, 2015: 352) در خصوص دین به‌عنوان یک ابزار مهم ژئوکالچر نیز سرزمین عراق پرآوازه و پیشگام است؛ شهر باستانی اور در ذیقار، زادگاه حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) بوده و بنیان شریعت‌های الهی اصلی جهان امروز شامل یهودیت، مسیحیت و اسلام در جغرافیای عراق کنونی قرار داشت. به عبارتی، تمامی ادیان ابراهیمی که پیروان آن امروزه اکثر جوامع بشری را شکل می‌دهند، ریشه‌ای عمیق در خاک عراق دارند؛ سفر پاپ به عراق و بازدید وی از ذیقار نیز مؤید همین معناست.

در دوران عثمانی، حوزه جغرافیایی عراق با بازتولید عروبت سیاسی، نقشی مهم در فرهنگ سیاسی استقلال طلب عراقی داشت. تحت تأثیر این عروبت سیاسی، که البته برتری طلبی نژادی را در درون خود پرورش می‌داد، عراق در سال ۱۹۳۲ به‌عنوان نخستین کشور عربی، با خروج از سیستم قیمومیت بریتانیا به استقلال رسید و در دهه‌های بعد نیز مکرر پرچم وحدت عربی و استقلال از قدرت‌های خارجی را برافراشت که خود متأثر از انزوای مصر پس از امضای قرارداد کمپ دیوید در سال ۱۹۷۸ بود. شایان ذکر است که اساساً پدر ناسیونالیسم عربی "ساطع الحصری" اولین وزیر آموزش و پرورش عراق بوده است.

در سایه ظرفیت ژئوکالچر بالای عراق، قدرت‌های بزرگ قرن بیستم و دوران معاصر، یعنی شوروی و آمریکا، کوشیدند از رهگذر این سرزمین، طرحی نو در سطح کل منطقه غرب آسیا دراندازند. توضیح آنکه در جنگ سرد، عراق در حلقه اقمار اتحاد جماهیر شوروی بود و به‌عنوان مسیری برای حضور روس‌ها در غرب آسیا در کانون توجه بلوک شرق قرار داشت. در ابتدای هزاره سوم نیز ایالات متحده آمریکا با تهاجم به عراق در سال ۲۰۰۳ هدف خود را دموکراسی‌سازی در عراق، به‌عنوان یک الگوی منطقه‌ای و تسری آن به دیگر کشورهای غرب آسیا در قالب طرح‌های غرب آسیا بزرگ‌تر و وسیع‌تر بیان کرد. (Houshisadat, 2022: 645-65)

۲-۴. ظرفیت‌های ژئواکونومیک عراق

از دریچه جغرافیای اقتصادی، عراق دو ظرفیت در تراز بین‌المللی دارد که شامل موقعیت شاهراهی ترانزیتی و منابع انرژی می‌شود. در تاریخ، بین‌النهرین همواره به‌دلیل موقعیت جغرافیایی‌اش در مسیرهای تجاری شرق به غرب، از ظرفیت‌های گذرگاهی و ترانزیتی قابل توجهی برخوردار بوده است. این مسیرها شامل دوره خشکی بوده: یکی از شمال دریای کاسپین و دیگری از راه ابریشم در غرب آسیا و دیگری مسیر آبی از اقیانوس هند به خلیج فارس و دریای سرخ. عراق در این مسیرهای ترانزیتی به‌ویژه در دو مسیر اخیر نقش مهمی ایفا کرده است. (Houshisadat, 2021: 65) در عصر مدرن، رقابت بریتانیا و آلمان برای ساخت راه‌آهن در عراق نمایانگر توجه قدرت‌های جهانی به این ظرفیت بود. پس از تسلط بریتانیا در پی جنگ جهانی اول، راه‌آهن جنوب به شمال عراق در سال ۱۹۲۰ تأسیس و در ۱۹۵۸ تکمیل شد. (Amini, 2023: 137) با این حال، از آن زمان تا ۲۰۱۰، به‌دلیل کودتاهای متعدد و بی‌ثباتی داخلی، عراق نتوانست نقشی فعال در ترانزیت منطقه‌ای و جهانی ایفا کند. همچنین سه جنگ اول، دوم و سوم خلیج فارس با

ایران در فاصله زمانی سال‌های ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۸ (۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ هجری شمسی)، با کویت در سال ۱۹۹۰ (۱۳۶۹ هجری شمسی) موسوم به جنگ نفت و تداوم بی‌ثباتی شدید داخلی ناشی از آن تا سال ۲۰۰۳، موجب افول نقش ترانزیتی این کشور شد. (Houshisadat, 2021: 175-172) با اشغال عراق در سال ۲۰۰۳ هم نزاع شیعی- سنی شدت گرفت و در سال ۲۰۱۴، با ورود داعش و اشغال شهرهای مهمی مانند موصل، شکاف‌های مذهبی به اوج خود رسید. در این شرایط بحرانی، عراق نتوانست به توسعه ظرفیت‌های گذرگاهی خود پردازد، هرچند مسئولان عراقی از این ظرفیت‌ها آگاه بودند. در حال حاضر پس از حدود ۶ دهه بی‌ثباتی داخلی و جنگ‌های گسترده، مقامات بغداد امیدوارند که از ظرفیت‌های شاهراهی عراق برای تقویت ترانزیت منطقه‌ای و بین‌المللی بهره‌برداری کنند که محوریت این تلاش‌ها راه‌اندازی پروژه "مسیر توسعه" و "فاو بزرگ" است.

اما در ارتباط با ذخایر اثبات‌شده نفت، به‌عنوان موتور محرکه صنعت جهانی امروز، عراق دارای اهمیت ژئواکونومیک بالایی است. عراق اکنون با ذخایر اثبات‌شده به میزان ۱۴۵ میلیارد بشکه، حدود ۹ درصد از کل ذخایر نفتی جهان را در اختیار دارد و پنجمین دارنده این ماده در جهان محسوب می‌شود (OPEC Annual Bulletin, 2023: 22)؛ هم‌زمان تا سال ۲۰۲۵ هم با تولید روزانه نزدیک به ۴ میلیون بشکه نفت، پنجمین تولیدکننده این ماده در جهان بوده است. (IEA, 2025)

۵. اولویت یا اولیت عراق در سیاست همسایگی ایران

در این بخش برآنیم بر مبنای شاخص‌های ۱۸ گانه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک ارزیابی از جایگاه عراق در معادلات بین‌المللی، منطقه‌ای و سپس سیاست همسایگی ایران داشته باشیم.

۵-۱. سنجش زیرشاخص‌های اهمیت ژئوپلیتیک عراق در سیاست همسایگی ایران

۱- ایران در میان ۱۵ همسایه خود، طولانی‌ترین مرز (۱۶۰۹ کیلومتر) را با عراق دارد که از خط تالوگ در اروندرود (دهانه خلیج فارس) آغاز و به نقطه سه‌گانه ایران، عراق و ترکیه ختم می‌شود. (Nami, 2008: 342) ۱۲ استان دو کشور هم‌مرز هستند (۶ استان در عراق و ۵ استان در ایران) که ایران چنین پیوند جغرافیایی را با هیچ کشور دیگری ندارد. این هم‌جواری باعث

تأثیر مستقیم روندهای داخلی عراق در ۱۴ درصد جمعیت ایران شده و بر اهمیت سیاست‌گذاری ایران در قبال این کشور می‌افزاید. همچنین این مرز گسترده، زمینه‌ساز تبادلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی چشمگیری شده است. ایران با عراق دارای ۱۲ گذرگاه رسمی و گذرگاه‌های متعدد غیررسمی و ۱۲ بازارچه مرزی است که از نظر تعاملات مرزی در جایگاه نخست میان همسایگان ایران قرار دارد.

۲- از نظر توپوگرافی، به‌عنوان دومین زیرشاخص جغرافیای سیاسی، ایران و عراق در نواحی اتصال به یکدیگر، سرزمین‌های پست نظیر شلمچه، کوه‌های بلند نظیر حاج عمران و نواحی دریایی و رودخانه‌ای را دارند. بدین ترتیب توپوگرافی پیوند ایران و عراق کاملاً متنوع است.

۳- از نظر گونه‌های مرز، تقریباً همه گونه مرز طبیعی و مصنوعی آبی و خاکی میان ایران و عراق وجود دارد، از خط رأس قله‌ها تا خط تالوگ رودخانه، رودخانه‌های محاذی و متقاطع مرزی میان عراق و ایران وجود دارد. همچنین دو کشور مرز دریایی نیز با یکدیگر دارند. اروندرود، به‌عنوان تأثیرگذارترین رودخانه در سرنوشت سیاسی و اقتصادی ایران و غرب آسیا، نقشی استراتژیک ایفا می‌کند. وجود میادین نفتی مشترک و تأسیسات انرژی در دو سوی مرز، از جمله پالایشگاه آبادان و بنادر خرمشهر، بصره و فاو، اهمیت این رودخانه را دوچندان کرده است. جابه‌جایی خط تالوگ، که به سمت عراق پیشروی کرده، همچنان چالش مرزی اصلی میان دو کشور است، به‌ویژه با درخواست عراق برای بازگشت به خط تالوگ ۱۹۷۵. حل و فصل اختلافات هیدروپلیتیکی، از جمله در مورد اروندرود، بهره‌برداری از رودخانه‌های مرزی و منابع دریایی خلیج فارس، از مسیر دیپلماسی و به‌روزرسانی معاهدات، در سیاست همسایگی ایران اهمیت ویژه‌ای دارد.

۴- عضویت در پیمان‌های دفاعی و امنیتی و حضور فعال در سازمان‌های منطقه‌ای از زیرشاخص‌های جغرافیای سیاسی محسوب می‌شود. موفقیت در سیاست خارجی مستلزم ایجاد ائتلاف‌ها و همکاری‌ها و نیز انعقاد پیمان‌های دوجانبه یا چندجانبه و فعال بودن در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مهم است. (حافظ‌نیا و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۱) عراق در طول یک قرن اخیر در پیمان‌های مهمی مانند سعدآباد (۱۹۳۷)، بغداد (۱۹۵۵) و عهدنامه الجزایر (۱۹۷۵) عضویت داشته و در سازمان‌هایی چون اوپک، سازمان کنفرانس اسلامی و اتحادیه عرب نقش‌آفرینی کرده است. این موقعیت می‌تواند ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران را تقویت کند.

۵- مجاورت عراق با ایران، ترکیه و عربستان سعودی، که سه ستون اصلی نظم منطقه غرب آسیا هستند، جایگاه آن را در سیاست خارجی ایران برجسته کرده است. عراق با استفاده از همین ظرفیت، در مناسبات دیپلماتیک میان تهران و ریاض نقش موازنه‌گر را ایفا کرده است. (Housh, 2022: 461) ترکیه نیز به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای با ایران و عراق مرز مشترک دارد و در کنار عربستان، از مهم‌ترین رقبای ایران در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و امنیتی در عراق محسوب می‌شود. (Rezaei & et.al, 2023: 127)

۶- از منظر دیدارها و ظرفیت‌های دیپلماتیک، عراق در دو دهه اخیر در سیاست خارجی ایران جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است. بررسی‌های میدانی وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که این کشور دارای ۶ نمایندگی در عراق شامل سفارت در بغداد و سرکنسولگری‌ها در دیگر استان‌هاست که بیشترین تعداد نمایندگی‌ها در میان سایر کشورهاست. علاوه‌براین، بیشترین دیدارهای سران و مقامات خارجی با رهبر انقلاب اسلامی از مقامات عراقی بوده است. از زمان سرنگونی حکومت بعث در عراق، بیش از ۳۲ دیدار دیپلماتیک با مقامات عراقی در سطوح عالی انجام شده است. در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۴، در سطح سران دو کشور ۲۷ سفر شامل ۴ سفر رؤسای جمهور ایران به عراق، ۸ سفر رؤسای جمهور عراق به ایران و ۱۵ سفر نیز نخست‌وزیران عراق به ایران انجام داده‌اند و بیش از ۱۲۰۰ سند میان دو کشور امضا شده است. این آمار نشان‌دهنده سطح بالای همکاری‌های دیپلماتیک ایران و عراق است که عراق را در جایگاه نخست در روابط دیپلماتیک ایران قرار می‌دهد.

برآیند آنچه از زیرشاخص‌های جغرافیای سیاست همسایگی در قبال عراق دیده می‌شود این است که این کشور جایگاه برتری نسبت به سایر همسایگان از منظر تاثیرگذاری و تاثیرپذیری ژئوپلیتیکی برای ایران دارد و بر همین مبنا، اهمیت آن در میان ۱۵ همسایه بالاتر قرار می‌گیرد.

۵-۲. سنجش زیرشاخص‌های اهمیت ژئواکونومیک عراق در سیاست همسایگی ایران

۷- در عرصه ژئواکونومیک، نخستین زیرشاخص ظرفیت‌سازی عراق به منابع هیدروکربنی آن مربوط می‌شود. طبق آخرین برآوردهای اوپک، عراق با ذخایر اثبات‌شده نفت به میزان ۱۴۵ میلیارد بشکه، حدود ۹ درصد از کل ذخایر نفتی جهان را در اختیار دارد (OPEC Annual Bulletin, 2023: 22) و در سال ۲۰۲۵، رتبه پنجم تولیدکنندگان نفت را به خود اختصاص خواهد داد. (IEA, 2025) عراق از تولیدکنندگان اصلی نفت است و رتبه خود را از دوازدهم در سال ۲۰۱۱ به

ششم در سال ۲۰۲۴ ارتقا داده است. (EIA, 2024) این کشور در همان سال ۴/۷ درصد تولید جهانی نفت خام را به خود اختصاص داد. (BP, 2024: 22) عراق علاوه بر ذخایر نفتی، با ۱/۶ درصد ذخایر گاز طبیعی جهان، در جایگاه دوازدهم قرار دارد، (EIA, 2022: 8) با این حال، این کشور یک واردکننده گاز محسوب می‌شود و سهم تولید آن در بازارهای جهانی در ابتدای سال ۲۰۲۴ معادل ۰/۲ درصد بوده است. (BP, 2024: 37) همچنین مجموع ذخایر نفت و گاز، ایران را در جایگاه مهم یکی از دارندگان منابع هیدروکربوری جهانی قرار داده است که بر همین اساس و به ترتیب، چهارمین و دومین دارنده ذخایر نفت و گاز متعارف در جهان محسوب می‌شود. (OPEC World Oil Outlook, 2024) این شرایط در روابط دوجانبه ایران و عراق هم فرصت‌هایی برای همکاری، از جمله در چهارچوب اوپک، به همراه دارد، اما در عین حال تهدیداتی نیز ایجاد می‌کند، زیرا اقتصاد دو کشور از این منظر موازی و نه مکمل است. برای مثال، در پی تحریم‌های امریکا علیه ایران، عراق به‌عنوان جایگزین ایران در مقام دومین کشور اوپک قرار گرفت و وجود میادین مشترک نفتی میان این دو کشور نیز نوعی تهدید به‌جای فرصت به حساب می‌آید.

۸- عراق از نظر ترانزیتی موقعیت استراتژیکی برای پیوند شرق به غرب دارد و اخیراً با تمرکز روی پروژه‌های «فاو بزرگ» و «مسیر توسعه»، به‌عنوان کریدوری بندری-ریلی-جاده‌ای برای اتصال غرب به شرق در آستانه بهره‌برداری است. این پروژه در خاک عراق از ۱۱ استان عبور می‌کند و مسیری به طول ۱۲۰۰ کیلومتر با ظرفیت جابه‌جایی ۱۰۰ میلیون تن بار در سال خواهد داشت. (Amon & et.al, 2024: 212) مسیر مذکور از استان‌های شیعه، سنی و کردستان عبور می‌کند و منافع اقتصادی برای تمام گروه‌های اجتماعی عراق به همراه خواهد داشت. در این راستا، در نظر است بندر فاو به‌دهمین بندر بزرگ جهان و بزرگ‌ترین بندر غرب آسیا تبدیل شود. (Al-Jazeera Arabic, 2010/4/6) این پروژه همچنین با همکاری ترکیه و حتی قطر و امارات دنبال و پیش‌بینی می‌شود که عراق به‌زودی به یک قطب مهم ترانزیت منطقه‌ای تبدیل شود.

۹- دیپلماسی ایران برای پیوستن کریدورهای اقتصادی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای اهمیت بالایی دارد، زیرا این شرایط موجب رشد مبادلات تجاری با همسایگان و سایر کشورها و قرار گرفتن ایران در زنجیره اقتصاد جهانی خواهد شد. در این فضا مسلماً پیوستن به شبکه ترانزیتی عراق، روزنه‌ای برای جذب تبادلات شرق-غرب از قلمرو ایران ایجاد خواهد کرد؛ علت اصرار ایران برای پیوند ریلی شلمچه-بصره در همین چهارچوب قابل درک است.

۱۰- از نظر تجاری و بازرگانی، عراق در دوران تحریم‌های ایالات متحده بازار اصلی صادرات کالاهای ایرانی بوده است (گمرک ایران، ۱۷ بهمن ۱۴۰۳) که برخلاف چین و دیگر واردکنندگان عمده نفت‌پایه ایران، به‌طور عمده شامل کالاهای تولیدی بخش خصوصی است. عراق همچنین یکی از واردکنندگان اصلی گاز و برق از ایران است. طبق گزارش گمرک ایران در سال ۱۴۰۳، عراق با صادرات ۱۰ میلیارد دلار، پس از چین با بیش از ۱۲ میلیارد دلار، در رتبه دوم مقاصد صادرات غیرنفتی ایران قرار دارد. این روند نشان‌دهنده سهم مهم عراق در ارزآوری ایران در دوران فشارهای اقتصادی است. همچنین با توجه به مجموع واردات ۱۵ کشور همسایه ایران به ارزش ۱۰۲ تریلیون دلار، سهم ایران از این بازار تنها ۲۳ میلیارد دلار (۱۳.۲ درصد) است. در این میان، امارات متحده عربی و ترکیه بیشترین نفوذ را در بازار ایران دارند. (Arabpour, 2020)

علاوه‌بر تبادل تجاری، سطح مبادله شهروندی نیز میان دو کشور ایران و عراق نشان می‌دهد که سالیانه بیش از ۶ میلیون ایرانی به عراق سفر می‌کنند و در مقابل، حدود ۳ میلیون عراقی نیز به ایران می‌آیند. بنابر گزارش و داده‌های مرکز آمار ایران (۸ دی ۱۴۰۳)، شهروندان عراقی همچنان در صدر گردشگران ورودی به ایران قرار دارند و اتباع افغانستان، ترکیه، پاکستان و جمهوری آذربایجان در رتبه‌های بعدی قرار دارند. از آنجاکه بیشتر شهروندان عراقی از شیعیان هستند، بیشترین قرابت مذهبی - هویتی را نیز با ایران دارند و برآیند آن باعث بیشترین تبادل شهروندی میان دو کشور، به سرزمین یکدیگر می‌شود. ذکر این نکته نیز اهمیت دارد که حوزه تبادل شهروندی و گردشگری میان ایران و عراق علاوه‌بر زیارتی، به جنبه‌های سیاحتی، سلامت و علمی نیز تسری پیدا کرده است.

به‌طور کلی، درهم‌تنیدگی اقتصادی در مناسبات میان کشورها باعث می‌شود هنگام تصمیم‌گیری برای حل اختلافات سیاسی، راه‌حل‌های امنیتی و سخت‌افزاری در اولویت قرار نگیرند و حفظ مناسبات بازرگانی، اصل باشند. بررسی و تجزیه و تحلیل زیرشاخص‌های مؤلفه ژئواکونومیک عراق برای ایران نیز حکایت از همین موضوع دارد که تا اندازه بسیاری بر مناسبات دوجانبه سایه افکنده است.

۵-۳. سنجش زیرشاخص‌های اهمیت ژئوکالچر عراق در سیاست همسایگی ایران

۱۱- ظرفیت‌های جغرافیای فرهنگی عراق، به‌ویژه در زمینه قدرت نرم، با تمرکز بر زیرشاخص

دموگرافیک و جمعیتی دارای اهمیت زیادی است. عراق با جمعیت ۴۴.۵ میلیون نفر، پرجمعیت‌ترین کشور عربی حاشیه خلیج فارس و چهارمین کشور پرجمعیت جهان عرب محسوب می‌شود. (Website of the Iraqi Ministry of Planning, 2/2023) حدود یک‌سوم جمعیت این کشور در استان‌های هم‌جوار با ایران ساکن هستند و ۱۴ درصد از جمعیت ایران نیز در استان‌های مرزی با عراق زندگی می‌کنند. در تقسیم‌بندی جغرافیایی عراق، ۸۰ درصد جمعیت و زیرساخت‌های کشور در نیمه شرقی آن قرار دارند (Nami, 2008: 344) که حساسیت و آسیب‌پذیری مشترک دو کشور را نسبت به یکدیگر افزایش می‌دهد. از این‌رو، نوار مرزی طولانی میان ایران و عراق نه تنها به دلیل پیوندهای قومیتی، بلکه به دلیل تحرکات قومیتی دو سوی مرز، تأثیر قابل توجهی دارد. این پیوست سرزمینی می‌تواند نقشی کلیدی در تقویت یا کاهش جدایی طلبی‌های قومی در هر دو کشور ایفا کند، نمونه‌هایی از آن شامل تحرکات خلق عرب پیش از جنگ تحمیلی (Mozdabadi, 2019: 45) و تحرکات قومیتی در کردستان عراق پس از همه‌پرسی جدایی طلبانه ۲۰۱۷ هستند.

۱۲- در عرصه دینی- مذهبی، عراق به‌عنوان یکی از چهار کشور با اکثریت شیعی در جهان (همراه با ایران، بحرین و جمهوری آذربایجان) شناخته می‌شود. در میان این کشورها، عراق تنها کشوری است که با موافقت مشروط با ورود مذهب در سیاست، بیشترین قرابت مذهبی و هویتی را با ایران پیدا کرده است. این کشور از گذشته‌های طولانی در زمینه روابط مذهبی با ایران برخوردار بوده و کانون تشیع محسوب می‌شود. حوزه علمیه نجف و مرجعیت شیعی عراق به‌ویژه با حرم‌های ۶ تن از معصومین (علیهم السلام) جایگاه ویژه‌ای در جهان تشیع دارند. این روابط مذهبی و فرهنگی باعث شده عراق به‌عنوان قطب شیعه در جهان شناخته شود و جمهوری اسلامی ایران از این ظرفیت در سیاست خارجی خود بهره‌برداری کند. هم‌افزایی میان ایران و عراق در این زمینه از طریق راهپیمایی‌های میلیونی اربعین و تبادل گسترده شهروندان دو کشور به‌خوبی مشهود است. همچنین رقابت پنهانی میان حوزه‌های علمیه نجف و قم برای کسب مرجعیت جهانی در میان شیعیان وجود دارد که نشان‌دهنده اهمیت جایگاه مذهبی این دو کشور است. (Rezaei & et.al, 2023: 120-125)

۱۳- در عرصه فرهنگی- تمدنی، به‌عنوان زیرشاخص سوم ژئوکالچر، عراق سالیان درازی هم در قلمرو حکمرانی ایران زمین بود و هم در چهارچوب ایران‌شهر محسوب می‌شد. عراق به‌ویژه بین‌النهرین خاستگاه تمدن‌های باستانی همچون سومریان، بابل، اور و آشور بوده است.

به گفته «آنتونی گوترش»، دبیرکل سازمان ملل متحد، این کشور نقطه آغاز تمدن بوده است. (Euronews, 2023) در دوران پساخامنه‌شی که نظام منطقه‌ای به مدت نزدیک به هزار سال با حضور ایران و روم شرقی دوقطبی شده بود، رود فرات به‌عنوان مرز طبیعی میان دو امپراتوری در مرکز غرب آسیا در نظر گرفته می‌شد. بر همین اساس، مناطق مهمی از سرزمین عراق در مرزهای جغرافیایی و ژئوپلیتیک ایران قرار داشتند. در دوره اسلامی و در فاصله زمانی ۶۵۱ تا ۱۵۰۱ میلادی، که ایران فاقد حکومت مستقل بود، حضور فزاینده ایرانیان در دربارهای عباسیان و ایلخانان مغول، نفوذ فرهنگی و سیاسی ایران را در عراق تقویت می‌کرد که این روند تا میانه دوره صفویه در عصر غرب آسیا مدرن ادامه داشت. (Houshisadat, 2021: 25-27; 57-60)

پس از قدرت گرفتن عثمانی در بین‌النهرین از ۱۵۰۰ میلادی، علی‌رغم فشارهای برآمده از حاکمیت ضدایرانی ترکان عثمانی طی ۶ قرن منتهی به جنگ جهانی اول و متعاقب آن حکومت بعثی‌ها از اواخر دهه ۱۹۵۰ تا سال ۲۰۰۳، نفوذ فرهنگی ایرانیان در مناطق مختلف عراق همچنان وجود داشت. این نفوذ خود را در نام‌های خانوادگی ایرانی، آثار تاریخی مزین به نام ایران و اصطلاحات متعدد کلامی فارسی، که به‌صورت میدانی قابل مشاهده هستند، نمایان می‌کند. نکته مهم این است که ایران تاکنون از این اندوخته قومیتی در عراق بهره‌برداری نکرده و یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های برتری خود در رقابت با دو قدرت منطقه‌ای دیگر را مغفول گذارده است.

۱۴- مؤلفه قومیتی- هویتی به‌عنوان چهارمین زیرشاخص جغرافیای فرهنگی در عراق، به حضور دیرینه اقوام مختلف در این سرزمین اشاره دارد. این اقوام شامل عرب‌ها، ترکمان‌ها، کردها، فارس‌ها، ایزدی‌ها، آشوری‌ها، کلدانی‌ها و دیگر هویت‌ها و نژادها هستند. عراق امروزه کشوری عمدتاً عربی است و ناسیونالیسم عربی پس از جنگ جهانی اول از این سرزمین به دیگر کشورهای غرب آسیا گسترش یافته است. (Houshisadat, 2022: 645-657) امتدادهای قومیتی و هویتی سه قدرت منطقه، یعنی ایران، عربستان و ترکیه در خاک عراق موجب می‌شوند شیوه تعامل یا تقابل هویتی- قومیتی در منطقه ترسیم شود.

مسئله هویت عربی اما همواره در مناسبات منطقه‌ای ایران در طول تاریخ تأثیرگذار بوده و در عصر معاصر نیز برای نمونه عربستان سعودی تلاش گسترده‌ای داشته تا با عنصر عربیت در جامعه عراق، مانع از همگرایی آن کشور با ایران شود؛ دیدار مقتدی صدر، از رهبران با نفوذ

شیعیان عراق، در روز ۳۰ ژوئیه ۲۰۱۷ (۸ مرداد ۱۳۹۶) با محمد بن سلمان، ولیعهد عربستان سعودی، در جده در همین راستا تغییر می‌شود. این ویژگی حتی باعث شده برخی متحدان پیشین ایران در منطقه، همانند سوریه، در مواردی هویت عربی را در ارتباط با ایران در اولویت قرار دهند بنابراین برای مثال، در مسئله جزایر سه‌گانه ایرانی، جانب کشور امارات متحده عربی را گرفته یا حداقل از ایران حمایت نکنند و موضوع را به ارجاع به دادگاه بین‌المللی واگذار کنند. البته در سطح زبانی، تأثیر متقابل زبان‌های فارسی و عربی طی تاریخ باعث غنای ادبیاتی این دو زبان شده است (Rezaei & et.al, 2023: 121-125) و این بدان معناست که تقابل قومیتی عرب و فارس، همیشه در تاریخ جریان نداشته، بلکه تجربه‌هایی از تعامل هم‌افزا میان آن‌ها رقم خورده است.

دومین قومیت سرزمین عراق را کُردها تشکیل می‌دهند که حدود ۱۴ درصد ترکیب جمعیتی را شامل می‌شود. البته این برآوردی تخمینی است و به صورت رسمی، در سرشماری سال ۲۰۲۴، مولفه قومیت بررسی نشده است. در سال‌های پس از استقلال عراق، حضور هویت‌های کُرد، سنی و شیعه در بخش‌های مختلف کشور و تعامل آنها با قومیت‌های مشابه در ایران، به‌ویژه اکثریت شیعه و کُرد، به تقویت روابط فرهنگی دوجانبه و در برخی موارد ایجاد تنش‌های داخلی و خارجی انجامیده است. همچنین وجود اقلیت کُرد در ایران و عراق و سیاست‌های متفاوت در این زمینه، به‌ویژه تلاش‌ها برای تشکیل اقلیم خودمختار کردستان عراق موجب برخی اختلافات میان تهران، بغداد و اربیل شده است.

فارغ از دو قومیت عرب و کرد، که هر یک سرریزهایی در سرزمین عراق دارند، موضوع قومیت فارس یا فارس‌های عراق طی دهه‌های گذشته کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این واقعیت تاریخی یکی از مسیرهای پیوند قومیتی ایرانیان با هویت عراقی بوده که ادبیات اندکی در این خصوص وجود دارد؛ قدر مسلم فارس‌ها نقشی غیرقابل انکار در شکل‌گیری تاریخ و فرهنگ عراق داشته‌اند. از این حیث، عراق به‌عنوان کشوری که درصد معتابیهی از آن ایرانی تبار هستند، در میان سایر کشورهای همسایه عربی، جایگاه والاتری برای ایران خواهد یافت.

۱۵- براساس زیرشاخص علم و فناوری و به نقل از اداره امور دانشجویان بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ایران، آمار تعداد دانشجویان خارجی در دانشگاه‌های زیر نظر وزارت علوم از رقم ۲۷ هزار نفر در سال ۱۴۰۲ به رقم ۳۵ هزار دانشجو در دی ماه ۱۴۰۳ رسیده است

که از ۹۰ ملیت جهان بوده‌اند و تقریباً ۶۲ درصد از این دانشجویان، در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری به تحصیل مشغول هستند. نکته اینجاست که تعداد دانشجویان عراقی و افغانستانی در جایگاه‌های اول و دوم حضور در دانشگاه‌های ایران قرار دارند. (<https://amarfact.com/statis-tics>) این آمار، دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشگاه‌های غیردولتی ایران را شامل نمی‌شود. معاون آموزشی وزارت بهداشت نیز از حضور ۱۲ هزار دانشجوی خارجی علوم پزشکی از ۴۳ کشور جهان در ایران در سال ۱۴۰۳ خبر داده و حتی شعبه نخست یک دانشگاه علوم پزشکی ایرانی در عراق، موسوم به جامعه سبطين در شهر کربلا به‌عنوان شعبه بین‌الملل دانشگاه علوم پزشکی تهران نیز ایجاد شده است. بر همین اساس، قرار است این آمار در سال ۱۴۰۴ به بیش از ۱۶ هزار دانشجو برسد (Borna, 2024).

۵-۴. سنجش زیرشاخص‌های اهمیت ژئواستراتژیک عراق در سیاست همسایگی ایران

۱۶- آخرین شاخص در این زمینه، ژئواستراتژیک است که با زیرشاخص‌های مرتبط با ظرفیت مقاومت، احساس تهدید مشترک در برابر تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی یا ظرفیت‌های ضدتهذومونیک ارزیابی می‌شود. موقعیت ژئواستراتژیک به معنای ورود یک کشور به طرح‌های عملیاتی نظامی کشور دیگری است. برای مثال، در دوران جنگ سرد، عراق در قلمرو ژئواستراتژیک اتحاد جماهیر شوروی قرار داشت. در دوران جنگ جهانی دوم نیز ایران در قلمرو راهبردی متفقین قرار گرفت و به‌دنبال آن اشغال شد. متحد استراتژیک به کشوری اطلاق می‌شود که از نظر عقیدتی، سیاسی، امنیتی و سایر جوانب رابطه نزدیکی با کشور خود دارد و برای منافع آن حتی از منافع حیاتی خود می‌گذرد و در صورت جنگ علیه متحد خود، مداخله می‌کند (Hafeznia, 2000: 178-179).

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه در قالب حمایت از مظلوم و براساس اصل ۱۵۴ قانون اساسی، مسئله فلسطین را به‌عنوان یک اصل محوری در نظر گرفته است. این رویکرد به‌قدری در سیاست خارجی ایران اهمیت دارد که ۴۶ سال پس از انقلاب و با تغییر بیش از ۱۳ کابینه، همچنان در دستور کار باقی مانده است. تأسیس محور مقاومت از سال ۱۹۸۲ (۱۳۶۱ هجری شمسی) نشانه‌ای از عمق استراتژیک این سیاست در آسیای غربی است. عراق نیز در سیاست خارجی خود توجه ویژه‌ای به مسئله فلسطین داشته و همسویی با ایران در حمایت از مردم فلسطین را نشان داده است. ارتش عراق در جنگ‌های اعراب

و اسرائیل در سال‌های ۱۹۴۸، ۱۹۶۷ و ۱۹۷۳ نقش مؤثری ایفا کرده و در جنگ ۱۹۴۸ مانع از سقوط شهر جنین به دست اسرائیل شد. در جنگ ۱۹۷۳ نیز حمایت نظامی عراق مانع از پیشروی اسرائیلی‌ها به سوی دمشق شد (Alani, 2021). در دوره رژیم بعث نیز صدام حسین مکرر کمک‌های اقتصادی و تسلیحاتی برای فلسطینی‌ها ارسال و زمینه اسکان برخی آوارگان را در عراق فراهم می‌کرد. متعاقب آغاز عملیات موسوم به طوفان صحرا در سال ۱۹۹۱، عراق تعداد ۳۹ فروند موشک با کلاهک متعارف به سوی اسرائیل شلیک کرد. (Keisin & et.al, 2002: 61)

با سرنگونی حکومت بعثی در عراق در سال ۲۰۰۳ (۱۳۸۲ هجری شمسی)، مقامات سیاسی و مذهبی شیعه و سنی عراقی تا حد زیادی از مسئله فلسطین دفاع کردند. به‌عنوان نمونه، پارلمان عراق در سال ۲۰۲۲، قانون جرم‌انگاری عادی‌سازی با اسرائیل را تصویب کرد که عملاً راه هرگونه برقراری روابط را با آن رژیم می‌بندد. جدیدترین شاهد این مدعا، مطرح شدن عراق به‌عنوان اولین دولت کمک‌کننده به مردم غزه متعاقب عملیات طوفان الاقصی در هفتمین روز ماه اکتبر سال ۲۰۲۳ بوده است (Mohammad, 2023) بنابراین عراق در زمره معدود کشورهای است که همچون ایران، ضد برقراری روابط با رژیم صهیونیستی است و قویاً از مردم فلسطین حمایت می‌کند.

حمایت جمهوری اسلامی از مردم فلسطین و تشکیل محور مقاومت در مقابل اشغالگری صهیونیست‌ها، عمق راهبردی ایران را در غرب آسیا و از خلیج فارس تا دریای مدیترانه گسترش داده و در این میان، عراق از جایگاه استراتژیک مهمی در این چهارچوب برخوردار است. پس قرابت راهبردی و استراتژیک تهران و بغداد در خصوص مسئله فلسطین و تهدید دانستن تل آویو در قالب یک دشمن، در مقایسه با دیگر همسایگان، نوعی ارتباط و هم‌افزایی ویژه با هدف دفع تهدید مشترک را فراهم می‌کند که در رابطه با سایر همسایگان ایران کمتر قابل دستیابی است.

۱۷- احساس تهدید مشترک در مقابل تروریسم و افراط‌گرایی یا بنیادگرایی مذهبی از جانب دو کشور ایران و عراق را می‌توان در قالب دومین مؤلفه ذیل شاخص ژئواستراتژیک تأثیرگذار بر مناسبات تهران و بغداد ذکر کرد. تروریسم و لزوم مقابله با آن، به یک چالش امنیتی برای بسیاری از کشورهای جهان، به‌طور عام، و کشورهای غرب آسیا، به‌طور خاص، تبدیل شده

است. در بیش از یک دهه اخیر، نظم و ثبات سیاسی و مقابله با تروریسم در غرب آسیا تحت تأثیر افراط‌گرایی یا بنیادگرایی اسلامی قرار گرفته و پدیده موسوم به دولت شکست‌خورده در کشورهای همانند لیبی، یمن یا در دوره‌ای در عراق، به این روند دامن زده است. اوج‌گیری تروریسم تکفیری در خاک عراق از سال ۲۰۰۴ تا پایان داعش، روایتی از همین ماجراست. اشتراکات در عرصه مبارزه با تروریسم، از نظر سیاسی و امنیتی باعث نزدیک شدن دیدگاه‌های دو کشور شده است. شکل‌گیری و گسترش گروه‌های سَلَفی - تکفیری، متشکل از افراد باقی‌مانده از حزب بعث عراق و نیروهای وابسته به داعش به‌نوعی مرزها و امنیت ایران را تهدید کرده‌اند.

۱۸- زیرشاخص سوم مؤلفه ژئواستراتژیک به رویکرد ضدهژمونیک و به‌طور خاص سیاست تقابلی جمهوری اسلامی با ایالات متحده در منطقه غرب آسیا مربوط است. در این عرصه اما تهران و بغداد رویکرد کاملاً واحد و یکسانی نداشته‌اند. متعاقب ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، امریکا به عراق حمله و این کشور را در سال ۲۰۰۳ اشغال کرد. جمهوری اسلامی ایران حضور نظامیان ایالات متحده در کشور همسایه خود را در تضاد با منافع خود می‌دید. این در حالی است که در مواردی دولت بغداد در خصوص این رویکرد اختلافاتی با تهران دارد. نمونه دیگر، درحالی‌که ایران بر مذاکره مستقیم نداشتن و در برخی موارد خودداری از هرگونه گفت‌وگو با امریکا اصرار دارد، دولت عراق با تأکید بر استقلال خود در حوزه سیاست خارجی، ایجاد روابط متوازن با ایران و امریکا را پیگیری می‌کند.

این مقاله، تحلیل سیاست همسایگی ایران را با عبور از اولویت به اولیت در ارتباط با مورد مطالعاتی عراق و با استفاده از مدل سوات (SWOT) بررسی می‌کند. براساس این تحلیل، نقاط قوت و فرصت‌های موجود در سیاست همسایگی ایران و عراق شناسایی شده‌اند، به‌طوری‌که ۶۶ درصد از شاخص‌ها به‌عنوان نقاط قوت و فرصت در سیاست خارجی دو کشور مطرح شده‌اند. در مقابل، تنها یک مورد از ۱۸ گانه به‌عنوان نقطه ضعف همراه با تهدید شناسایی شد. همچنین سه مورد قابلیت تبدیل نقطه ضعف به فرصت را دارند و دو مورد دیگر ممکن است با سیاست‌گذاری نادرست، نقاط قوت به تهدید تبدیل شوند. این تحلیل نشان می‌دهد که الگوی شراکت و همگرایی دوجانبه باید به سمت بهره‌برداری از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدها حرکت کند و نقاط ضعف باید به قوت تبدیل شوند.

جدول ۱. اولویت یا اولیت عراق در سیاست همسایگی ایران براساس مدل سوات (منبع: نگارندگان)

شاخص	زیرشاخص	تهدید (T)	فرصت (O)	نقطه ضعف (W)	نقطه قوت (S)
ژئوپلتیک	طول نوار مرزی		*		*
	توپوگرافی	*		*	
	تنوع گونه‌های مرز		*		*
	عضویت در سازمان‌ها و پیمان‌ها		*		*
	مجاورت با قدرت برتر		*		*
	شمار دیدارهای دیپلماتیک		*		*
ژئواکونومیک	ظرفیت‌های انرژی	*			*
	گسترش تبادلات تجاری و شهروندی		*		*
	ظرفیت‌های ترانزیت		*		*
	اتصال کریدوری ایران		*		*
ژئوکالچر	دینی - مذهبی		*		*
	فرهنگی - تمدنی		*		*
	قومیتی - هویتی		*	*	
	دموگرافیک و جمعیتی		*		*
ژئواستراتژیک	علم و فناوری		*		*
	ظرفیت مقاومت	*			*
	مقابله با تروریسم		*		*
	ظرفیت ضدهژمونی		*		*

ع. نتیجه گیری

هم‌جواری سرزمینی کنونی عراق با ایران و تبادلات تمدنی و گسترده در طول تاریخ موجب شده همواره و در همه حکومت‌های ایرانی، سرزمین بین‌النهرین به‌عنوان یکی از مناطق کانونی در سیاست منطقه‌ای در نظر گرفته شود. پس از سرنگونی رژیم بعث و با ورود شیعیان به ساختار قدرت و نظام سیاسی عراق برای اولین بار در تاریخ این سرزمین پس از دوره امام حسن (ع)، فرصتی بی‌نظیر برای جمهوری اسلامی ایران فراهم آمد و عراق از یک دولت خصم و رقیب، به دولتی همساز و حتی شریک استراتژیک تبدیل شد. هم‌زمان عراق جدید توانست به‌عنوان میانجی میان ایران و عربستان، به دوره‌ای نسبتاً طولانی از تنش‌های منطقه‌ای پایان دهد. این کشور به‌ویژه در آغاز هزاره سوم، نقشی کلیدی در تنظیم تعاملات منطقه‌ای ایران ایفا کرده و به بستری برای همکاری‌های گسترده در حوزه‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و فرهنگی تبدیل شده است.

امروز همچون گذشته به عراق به‌عنوان بخش مهمی از سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران نگریسته می‌شود با این تفاوت که پیشتر روندهای درونی-دولتی آن، غالباً در تقابل با ایران تعریف می‌شد، اما اکنون بخش زیادی از این روندها با در نظر داشتن منافع ایران ترسیم می‌شود. در این مقاله بعد از بحث در ارتباط با اولویت همسایگان در سیاست خارجی ایران، ۱۸ زیرشاخص در قالب چهار شاخص ژئوپلیتیک، ژئوآکونومیک، ژئوکالچر و ژئواستراتژیک معرفی و نسبت عراق با هر یک از این شاخص‌ها ارزیابی شد. تحلیل این داده‌ها در مدل سوات نشان می‌دهد که عراق دارای ۱۲ زیرشاخص SO، سه زیرشاخص WO، دو زیرشاخص ST و یک زیرشاخص WT است. این نتایج نشان می‌دهند که عراق در مقایسه با ۱۴ همسایه دیگر ایران، پتانسیل عبور از سطح اولویت و رسیدن به اولیت در سیاست همسایگی را داراست. بهره‌گیری بهینه از این فرصت‌ها و تلاش برای حل اختلافات و کاهش تهدیدات می‌تواند روابط تهران-بغداد را از سطح اولویت به اولیت ارتقا دهد و در نتیجه، جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی ایران را تقویت کند. در مقایسه با دیگر همسایگان، عراق در حوزه‌های مذهبی، فرهنگی، تجاری، تعاملات شهروندی و عرصه راهبردی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، به‌گونه‌ای که این سطح از اشتراکات در دیگر کشورهای همسایه ایران دیده نمی‌شود. البته برخی از دیگر همسایگان ایران در زیرشاخص‌های موردی دارای مزایای خاص خود هستند، مانند اشتراک زبانی با افغانستان یا حراست مشترک از تنگه هرمز با عمان که در جای خود حائز اهمیت‌اند.

مقاله حاضر تأکید دارد که در میان ۱۵ کشور همسایه ایران، عراق از برجستگی بیشتری در مجموع ظرفیت‌ها و زیرشاخص‌ها برخوردار است. براین اساس، عراق در سیاست همسایگی، که اولویت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است، اولیت دارد. این اولیت می‌تواند به گسترش همکاری‌ها و شکل‌گیری همگرایی منطقه‌ای برای ایجاد امنیت جمعی کمک کند. با توجه به پیوندها و تبادلات متقابل، اولویت عراق می‌تواند به‌عنوان یک اصل راهبردی در سیاست خارجی ایران مورد پذیرش قرار گیرد. با این حال، تهدیداتی نیز وجود دارد که این اولیت را به چالش می‌کشد.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

References

- Al-Hamdani, S. A. (2017). *The code of Hammurabi* (2nd ed.). Al-Atek for Book Production.
- Amin, H. A., Al-Hajimi, S., & Al-Kubaisi, M. (2024). The Silk Road and the development path: Opposites or complements in the sustainability of the Iraqi economy. *Iraqi Journal of Economic Sciences*, (80), 206–219.
- Amini, D. (2023). Geopolitical and economic impacts of the development of the resistance axis rail network on countering the activities of the Zionist regime, with an emphasis on the Khorramshahr-Basra railway network. *Defense Economic and Sustainable Development Quarterly*, 27, 127–146. **[In Persian]**
- Arabpour, A. (2020). *Iran's economic diplomacy with neighbors*. Economic Diplomacy Think Tank. **[In Persian]**
- Askerov, A. (2017). Turkey's "zero problems with the neighbors" policy: Was it realistic? *Contemporary Review of the Middle East*, 4(2), 149–167.
- Attina, F., Tausch, A., & Rossi, R. (2004). *European neighborhood policy: Political, economic and social issues*. Catania University Press.
- British Petroleum. (2024). *BP statistical review of world energy* (73rd ed.). Energy Institute.
- European Union. (2017). *The European neighborhood policy* [Fact sheet]. European Union.
- Eximpedia. (2025). *Top 10 oil exporting countries and their data 2025*. Singapore.
- Garner, R. (2005). SWOT tactics: Basics for strategic planning. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 74(11), 7–19.
- Euronews Arabic. (2023, March 1). *Guterres arrives in Baghdad on his first visit to Iraq in 6 years*. <https://shorturl.at/Uv9o6>
- Houshisadat, S. M. (2019). *Iranian dialectics: An analytical history of Iran's foreign relations in West Asia* (2nd ed.). University of Tehran Press. **[In Persian]**

- Houshisadat, S. M. (2021). *An introduction to Islamic research methods and methodology*. Mizan Publications. **[In Persian]**
- Houshisadat, S. M. (2021). *Iran's regional relations: A history from antiquity to the Islamic Republic*. Routledge.
- Houshisadat, S. M. (2023). *Political-social history of West Asia* (Vol. 1, 4th ed.). University of Tehran Press. **[In Persian]**
- International Energy Agency. (2025, January). *Oil market report*.
- NRT. (2021). *Iraqi national security reveals the number of Jews present in Baghdad*. <https://nrstv.com/Ar/detail3/2768>
- Jamshidi, M.; Noualivand, Y. (2023). *Neighborhood and Integration: The Foreign Policy Doctrine of the Raisi Administration, Strategic Studies Quarterly*. Vol (26). No (128), 7-28. **[In Persian]**
- Keisin, C.; Miller, S.; Malin, M.; Hawe, W.; Steinbrunner, J. (2002). *The Iraq War: Costs, Consequences, and Alternatives, Translated by a Group of Translators*. Tehran: Abrar Moaser. **[In Persian]**
- Ministry of Planning, Republic of Iraq. (2023, February). *Ministry of Planning announces the population status of Iraq for 2022, according to estimates by the Central Statistical Organization*. <https://mop.gov.iq/archives/8252>.
- Mohammad, R. (2024). *Palestinian and Egyptian Praise: Iraq Ranks First in the Volume of Aid Provided to Gaza*. Iraqi News Agency. <https://www.ina.iq/200771--.html>.
- Nami, M. H.; Mohammadpour, A. (2008). *Geography of Iraq with an Emphasis on Geopolitical Issues*. Tehran: Geographical Organization of the Armed Forces. **[In Persian]**
- Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC). (2023). *OPEC Annual Bulletin* (58th ed.). OPEC.
- Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC). (2024). *OPEC World Oil Outlook 2050*. OPEC.
- Parsadoost, M. (2008). *We and Iraq; From the Long Past till Now*. Tehran: Ente-

shar institute Publisher. **[In Persian]**

Rajabi, M. (2015). *Baghdads Turn*. Tehran: Sami Publisher. **[In Persian]**

Rezaei, S., Esmaeili, B., & Shafiei, E. (2023). The possibilities of cooperation between the Islamic Republic of Iran and Iraq in combating terrorism in line with the general policies of the system. *Mega and Strategic Policies Quarterly*, 11(1), 112–138. **[In Persian]**

Robertson, J. (2015). *Iraq; a History*. London: Oneworld.

Sheikholeslami, M. H. (2021, February 6). Speech at the National Conference on Neighborhood. **[in Persian]**

Shiera, E. (1963). *Babylon Tablets* (A. Hekmat, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publisher. **[In Persian]**

Shirgholami, K. (2022). I.R.I Nighbourhood Policy: Economical Bases, *Foreign Policy Quarterly*. (3), 49-64. **[In Persian]**

Smith, K. E. (2005). The outsiders: The European neighbourhood policy. *International Affairs*, 81(4), 757–773.

Spector, R.; Terijiran, E. (2004). *the Creation of Iraq*. Colombia University.

Tahaei, J., & Mousavi Nia, R. (2013). Neighborhood: A theory for the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. *Islamic Political Research*, 1, 165–192. **[In Persian]**

U.S. Energy Information Administration. (2024). *What countries are the top producers and consumers of oil?* Washington, DC.

U.S. Energy Information Administration. (2024). *International Energy Statistics, Total oil (petroleum and other liquids) production*, Washington, DC.